

Utomeuropeisk utvandring från de skånska landsdelarna via Köpenhamn åren 1852–1873. Del 1

Af Henning Bender

Mag.art., tidigare stadsarkivarie i Aalborg,

ledare för Det danske Udvandrerarkiv och universitetscensur i historia. Nexö

Författaren skrev i Ale 2012 nr 3 en uppmärksamrad artikel om den skånska utvandringen till Bornholm. Här får vi följa den okända utvandringen från Skånelandskapen över Köpenhamn till USA från mitten av 1800-talet och framåt. Fortsättning på denna uppsats följer i del 2 under 2016.

Red.

Många svenskar, som nuförtiden reser till andra länder och kontinenter, flyger från Kastrup. Svenska studier har pekat på att de flesta, som bor söder om en linje mellan Halmstad och Kalmar, upplever att det är både billigare, enklare och snabbare att resa via Köpenhamn än från en svensk flygplats.¹ Detta är inte något nytt. På 1800-talet var Danmark inte bara det land, näst efter USA, där flest svenskar slog sig ner och fick danskt medborgarskap, men också efter England det främsta utreseland för svenskfödda på väg till Amerika. Både de som bosatte sig i Danmark och de som utvandrade via Danmark kom främst från Skåne, Halland, Blekinge och södra Småland. Vi vet redan att denna sydsvenska invandring till Danmarks östra delar hade stor positiv betydelse för den danska industrins och lantbrukets utveckling.²

Artikeln vill beskriva den svenska utomeuropeiska utvandringen via Danmark och förklara varför den var en viktig förutsättning för att Köpenhamn som enda hamn i Norden kunde upprätthålla fasta och direkta transporter med passagerarfartyg till Amerika på 1800-talet. Andra konkurrerande fartygslinjer från Sverige och Norge kom nämligen igång först omkring 1914. Den kortvarigt tra-

fikerade linjen Bergen–New York 1870–1876 skall inte ses som någon konkurrent till Köpenhamn. Här transporterades enbart norska medborgare³

Cirka 400 000 registrerades åren 1852–1914 som utvandrade från Köpenhamn till andra världsdelar. Av dem hade minst 100 000 Sverige som sista bostadsort. Ofta var det fler svenska än danska passagerare ombord på de danska Amerikabåtarna från Köpenhamn! Men de är svåra att finna i svenska källor och arkiv. Därför är det viktigt, både för svensk emigrationsforskning och framför allt för genealogisk forskning, att få undersökt antalet som reste, få veta vilka de var och varför de reste.⁴

Att det saknas forskning för att få svar på dessa frågor, har säkert berott på att det tidigare inneburit stora praktiska problem att kombinera massdata från flera olika länder. Men Internets utbredning och därmed digitalisering av en lång rad genealogiska och demografiska arkiv och databaser med sökfunktioner, har öppnat helt nya möjligheter. Då området är omfattande och okänt av forskningen, har jag velat börja med en undersökning, som »bara» täcker de första decennierna av den stora utvandringen från

Skandinavien via Köpenhamn, nämligen perioden 1852–1873 samt med ytterligare begränsningar till de södra landskapen, nämligen Skåne, Halland, Blekinge och också de sydligaste delarna av Småland.

År 1852 har valts som startår – det år som den första större gruppen reste från Köpenhamn. Slutåret 1873, därför att från 1874 inleddes en formell registrering av utvandrare via Malmö. I slutet av 1860-talet ökade utvandringen kraftigt i hela Nordeuropa. Den berodde knappast på missväxt i delar av Sverige, som många svenskar tror, utan främst på att avslutningen av det amerikanska inbördeskriget tecknade början på en kraftig högkonjunktur och efterfrågan på arbetskraft i ett växande USA. Starkt ökande person- och varutransporter betydde att på några år ersattes segelfartygen över Atlanten med ångfartyg och prärievagnarna med ångtåg. Det medförde också våldsamt konkurrens mellan transportbolagen, som i sin tur kunde leda till svekfulla agenter som försökte överbjuda varandra med löften om »guld och gröna skogar» i jakten på provision vid försäljning av biljetter. Dessa bedrägerier mot hjälplösa utvandrare tvingade de europeiska länderna att skapa regler för transporterna och att lagstifta om skydd för de resande. I de tyska staterna kom regleringen redan på 1850-talet och i Danmark, Norge och Sverige infördes lagar efter tysk modell åren 1867–1869. Tack vare dessa dekret finns det bevarade passagerar- och biljettlistor för hela Danmark från 1868, för Oslo/Kristiania 1867 (övriga Norge mer sporadiskt), Göteborg och Stockholm 1869, Malmö 1874, Kalmar 1881 och Helsingborg 1902.

För perioden före tillkomsten av passage- och biljettlistor i de nordiska länderna måste man leta efter utvandrarna i spridda avgångs- och ankomstlistor i Hamburg, New Orleans och New York, i folkräkningslistor och kyrkoarkiv. Med kyrkoarkiv kan avses både statliga

och frikyrkliga handlingar. I källorna har jag funnit mer än 19 000 svenskfödda utvandrare, som reste via Köpenhamn åren 1852–1873. De flesta for till USA, medan resten, omkring 500, reste till Australien, New Zealand och Canada. I Danmark (och de skånska landsdelarna) startade massutvandringen till Amerika med mormonerna, eller som de själva kallade sig efter stiftandet i New York 1830 »Jesu Kristi Kyrka av sista dagars heliga».

Den stora mormonutvandringen från Skåne

Vid ett kyrkomöte den 6 oktober 1849 i mormonernas helt nya huvudstad Salt Lake City beslöts att arbeta för att få fler skandinaver till att flytta över. Orsaken var särskilt bristen på arbetskraft för att skapa det »nya paradiset på jorden», som var beläget på en ofruktbar högplatå mellan berg och saltöken. Mormonerna var impopulära hos sina egna landsmän i USA och hade svårt att få tillräcklig arbetskraft, men hoppades att kunna attrahera nybyggare från Europa mot att de fick resan gratis och en frälsning för själen för de troende som nådde fram. Kyrkomötet etablerade därför »Den eviga resefonden», som säkrade resor på avbetalning och sände över en grupp missionärer till Norden. Basen skulle vara i Danmark, som var ett av de få länder i Europa med full religions- och yttrandefrihet (Grundlagen av 5 juni 1849) och som också hade baptistförsamlingar, vars gemensamma vuxendop kunde bli utgångspunkt för missionsarbetet. Gruppen lämnade Utah i mitten av oktober 1849 med Peter Olsen Hansen (1818–1895), ursprungligen från Köpenhamn, som ledare av missionen i Danmark och i Sverige Johan Erik Forsgren (1816–1890) från Gävle. Båda var sjömän, som hade blivit omvända i Boston i början av 1840-talet och som därefter, som de enda

Salt Lake City 1850. Här beslutade ett kyrkomöte 6 oktober 1849 att sända missionärer till Danmark, Norge och Sverige. National Archives; Bureau of Public Roads # 513336.

från Norden, hade följt med mormonerna i deras långa marsch mot väst. Amerikanen George Peter Dykes (1804–1888), som talade norska efter fem års mission bland norrmän i Wisconsin, skulle missionera i Norge. Gruppen, som leddes av en av mormonkyrkans 12 »apostlar», den engelsktalande Erastus Snow (1818–1888), nådde i juni 1850 fram till Köpenhamn. Här fick Peter Olsen Hansen, som hade översatt mormonernas egen bibel till danska, snabbt ett häpnadsväckande kraftigt fotfäste. Först bland baptisterna men snart i större delen av Danmark bland övriga danskar och det berodde inte minst på att Georg Peter Dykes bidrog i Jylland och Forsgren på Själland.⁵

Såväl Dykes som Forsgren hade snabbt efter ankomsten till Norge och Sverige blivit utvisade på grund av spridande av irrlära. Dykes reste till Aalborg, medan Forsgren på sommaren blev arresterad i Gävle för brott mot 1726 års Konventikelplakat, den lag som fram till 1858, men i praxis också senare, förhindrade religiös verksamhet utanför svenska statskyrkan.⁶ Han blev landsförvisad, fick biljetten betald och sändes med ett fartyg till New York, men rymde, när skeppet, för att betala Öresundstullen, lade till i Helsingör den 17 september 1850.⁷ Dansk polis arresterade honom efter krav från Sverige, men eftersom han hade amerikanskt resepass, så blev han efter begäran från den

amerikanske ambassadören i Danmark, åter frisläppt.⁸ I och med att Forsgren kom tillbaka, stärktes missioneringsarbetet i Nordsjälland bland de nästan 3000 svenskar,⁹ som under det första kriget i Slesvig (1848–1851) ersatt danska inkallade arbetare i den krigsindustri som låg mellan Helsingör och Köpenhamn. En av dem var smedgesällen Anders Wilhelm Winberg (1830–1909) från Lund, som arbetade i den militära klädesfabriken i Usseröd vid Hörsholm och som Forsgren mötte och omvände den 11 februari

Anders Wilhelm Winberg (Lund 1830 – Utah 1909), organiserade mormonmissionen i Skåne och den första utvandringen. Foto o 1875.

Mormonmissionär på besök hos en snickare på landet. Målad 1856 av Christian Dalsgaard (1824–1907), 6 år efter de första mormonernas ankomst till Danmark. Liknande händelser försiggick under denna tid överallt i Skåne, men blev knappast målade, eftersom de var olagliga. På Statens Museum for Kunst, København, sedan 1871.

1851. Forsgren själv reste den 20 december 1852 från Köpenhamn som ledare av den allra första stora gruppen av mormoner från Danmark med 294 deltagare och som med 202 överlevande nådde Utah i oktober 1853. Därför blev det Winbergs uppdrag att i största hemlighet starta missionsverksamhet i Skåne 1852–1853. Han fick dock problem med den svenska polisen och hann bara omvända en handfull släktingar och bekanta, innan han fick återvända till Danmark. Men de var tillräckligt många för att han, när han återvände till Skåne i april 1853, kunde starta en rad menigheter (grenar) i Sverige. I Skönabäck (Slimminge församling), Malmö, Lomma och Lund, församlingar som i veckan före midsommar, lördagen den 25 juni 1853, slogs samman till ett gemensamt missions- och utvandringsdistrikt för Syd-sverige, den s.k. *Skåne-konferencen*. Det gav

eko i statskyrkan, inte minst i den del som var mot tvång. Just den veckan år 1853, som mormonerna organiserade sig i Skåne, hade *Sällskapet för religionsfrihetens befrämjande* landsmöte i Stockholm. Här kunde ordföranden Hans Birger Hammar (1814–1862), församlingspräst i Mjällby i Blekinge,¹⁰ berätta:

*Mormonernes uppträdande i Skåne*¹¹

De (mormonerna) ha onekligen der (Skåne) börjat göra oro, nemligen hos de fanatisk intoleranta, och man har i några blad redan börjat tala om arrest och stryk för att mota dem. Man expedierar dem och numera mycket fermt och med den mest summariska rättegångsordning. Så snart det blifvit bekant, att en mormon kommit in någonstädes i landet, så tager länsmannen eller fjerdingmannen honom, sätter honom på en båt och forslar honom öfver sundet. En och annan har likväl sluppit igenom och gjort proselyter; dock finnas, så vidt man

vet, icke mer än 40 sådana (mormoner) i Malmö, 5 i Helsingborg samt en och annan på landsbygden...

Alla mormoner som myndigheterna fick tag på efter grundandet av Skånedistriktet arresterades snart och fördes till Rådhusrätten i Malmö, där de i juli 1853 dömdes till stora böter »för gäckeri med Guds ord», för att de öppnade sina hem för religiösa möten och för att de överhuvudtaget närvarade vid mötena.¹² Böterna, som i flera fall uppgick till en halv årslön, innebar att de för de flesta omvandlades till fängelsestraff. Kyrkoherde Hammar konkluderade på mötet i Stockholm, att mormonernas lära innehöll »så många galenskaper» att om man bara vänligt berättade om dem för folk, skulle det på kort tid inte finnas en endaste mormon i Skåne. »Nu är förföljelsen den enda omständighet, som ger lif och fremgang åt deras hemliga sträfvanen».

Hur som helst kom mormonismen att sprida sig som en stäppbrand i Skåne och sedan vidare upp i Sverige. Det är dock svårt att få grepp om antalet omvända på grund av att de förföljdes. Det var faktiskt olovligt att vara mormon och i mormonernas egna listor »lagliggjorde» man ofta svenska mormoner genom att skriva in dem i ett av de danska mormondistrikten, även om de både var födda och bodde i Sverige. Det gällde till och med »Skånes Ansgar» som Anders Wilhelm Winberg kallades av sina trosfränder. Han reste den 26 december 1853 från Köpenhamn och nådde i slutet av hösten 1854 fram till Utah, men blev på vägen noterad som danskfödd, nämligen i Liverpool den 28 januari 1854 och i New Orleans vid ankomsten den 22 mars 1854, men som svenskfödd vid ankomsten till Salt Lake City den 5 oktober 1854. I de amerikanska folkräkningarna 1860, 1870, 1880, 1900 och på gravstenen från 1909 anges han däremot riktigt nog som »born in Sweden».

Allt eftersom man efterforskar enskilda individer, ökar antalet svenskfödda mormoner betydligt. Därför är det viktigt för såväl forskning som släktforskning att mera i detalj berätta om hur man hittar de många mormoner från de skånska landsdelarna, som på 1850-talet reste via Köpenhamn till Amerika, eftersom de i Sverige oftast inte alls registrerats som utvandrare.

Källor till den svenska mormonutvandringen via Danmark 1852–1873

Trots att mormonerna troligen var den största grupp i nyare tid, som utvandrade från Sverige på grund av religiös förföljelse, nämns de sällan i svensk forskning. Om de omtalas, används automatiskt tal från Gustav Sundbärgs stora Emigrationsutredning, som anger 7822 för åren 1852–1909, varav 2715 för 1852–1873. Men han omtalar uttryckligen talen som både osäkra och för små. De hade inte hämtats i någon officiell statistik utan från mormonernas egna svenska listor och omfattade bara döpta, alltså inte minderåriga.¹³ Som det skall visas nedan skall talen för dessa år därför förhöjas med mer än tusen.

De svenska *husförhørs- och utflyttningslängderna* är utmärkta källor för att identifiera familjers och personers inrikes flyttningar.¹⁴ De är dock sämre, när det gäller utrikes flyttningar. Så även om man med säkerhet hittar svenskfödda i källor utanför Sverige, återfinnes desamma personer ofta *inte* som utvandrare eller försvunna i kyrkoboksmaterialet. Stickprov från Skåne på 1850-talet tyder på, att en systematisk genomgång av materialet knappast skulle ge en uppfattning om den skånska utvandringen i förhållande till den arbetsinsats som krävs.¹⁵ Arbetet försvåras dessutom av, att ett alfabetiskt namnregister över utvandrare till Nord-

amerika från Malmö 1865–1914 i Malmö Stadsarkiv inte kunnat återfinnas efter den senaste flyttningen.¹⁶ Därför måste man främst söka efter svenskfödda utvandrare i material från tiden efter att de lämnade Sverige, till exempel i mormon- och passagerarlistor och så med hjälp av dessa uppgifter finna dem i de svenska arkiven.

Passagerarlistorna tillkom som tidigare nämnts på grund av de lagar som antagits för att skydda ut- och invandrare. De listor som mormonerna själva förde är också mycket detaljerade och det beror på den enorma registrerings- och logistiska uppgift det blev, att ordna inbetalningar eller lån till resor för mer än hundra tusen utvandrare från Europa till den västliga delen av USA utöver att chartra och betala sjö- och landtransporter. Sammanlagt avgick mer än 200 skepp med mormoner från Liverpool åren 1852–1873. I början gick routen via New Orleans och Mississippi, senare över New York och vidare med de järnvägar som efterhand byggdes längre och längre mot väst. Innan järnvägen 1869 hade nått ända fram till Utah, hade 373 pionjär-kompanier skickats i väg från Iowa, en resa till fots med dragkärror och oxdragna prärievagnar längs guldgrävarvägen, som från 1848 gick genom Nebraska, Wyoming och vidare över Utah. För skandinaverna blev resans knutpunkter: Köpenhamn, Hamburg, Liverpool, New Orleans/New York, Council Bluffs (Iowa), Salt Lake City, platser

där det också är möjligt att i arkiven finna upplysningar.

Köpenhamn: Mormonutvandrarerna från hela Skandinavien samlades i flera månader före avresan i Köpenhamn. De blev från 1852 (sporadiskt), från 1854 (systematiskt) fram till och med 1894 registrerade som familjegrupper med namn, ålder, yrke, missionsdistrikt (t.ex. Skåne) och några år även med födelseort, innan de i grupper reste med hjulångare till Kiel och därefter tåg till Hamburg (1853 och efter 1872 dock direkt Köpenhamn–Hull).¹⁷ Med undantag för åren 1869–1872 och 1895 ff, när mormonutvandringen ingår i Köpenhamns polismyndighets utvandringsprotokoll och därmed i den danska utvandringsbasen, har samtliga skandinaviska mormoner från och med 1873 egna skeppslistor, som inlevererades till Köpenhamns-polisen.¹⁸ Resultatet av mormonernas egna listor (1852–1873) kan ses i Tabell 1.

Hamburg: hade inte en särskild mormonregistrering, men efter 1850 passagerarlistor för direkta transoceanska avgångar och från sommaren 1854 dessutom på routen Hamburg–Hull–Liverpool, som var den helt dominerande vad beträffar mormoner.¹⁹

Liverpool: var mormonkyrkans europeiska huvudort²⁰ för avresorna till Amerika. Här fördes (1849), 1855–1925 huvudregistreringen och samordningen av skepps- och passagerarlistor (se <http://mormonmigration>).

Tabell 1. Svenska mormoner med Köpenhamn som utresehamn 1852–1873.

	Årtal 1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862
Mormonutvandrare	9	17	89	58	13	165	6	110	80	114	383
Härav från Skåne	9	17	89	24	13	111	3	102	54	70	197
<i>Sundbärgs tal Sverige</i>	2	2	43	22	0	64	6	61	53	73	276
	Årtal 1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
Mormonutvandrare	488	403	251	392	0	201	216	80	233	228	318
Härav från Skåne	233	181	55	136	0	89	97	23	116	59	127
<i>Sundbärgs tal Sverige</i>	361	224	160	210	18	144	201	93	181	257	260

lib.byu.edu/), dessutom finns översikter över bevarade reseskildringar och dagböcker. Sammanlagt var det för skandinavernas del under åren 1852–1873 44 skepp som avgick, de flesta från Liverpool (38), men år 1866 direkt från Hamburg, eftersom Liverpool var i karantän på grund av kolera.

Amerikanska ankomsthamnar: New Orleans, New York, Baltimore, Boston och Philadelphia har bevarade passagerarlistor från och med 1820, som kan återfinnas på www.ancestry.com. Större delen av 1800-talet är listorna ganska summariska och ofta med fel vad gäller namn och nationalitet. Exempelvis är där en tendens till att låta de flesta passagerarna komma från Irland eller Tyskland, även om de klart och tydligt har efternamn som slutar på – sen eller – son.²¹ De många dödsfallen under resan på grund av sjukdomar som tyfus, kolera och mässling noterades med datum och små kors i marginalen.

Council Bluffs: var samlingspunkten vid övergången över Missourifloden mellan Iowa och Nebraska, antingen man kom med hjulångare från New Orleans eller med tåg från östkusten. Här passerade karavanerna på den omkring 1600–2000 km långa »Mormon trail»²² genom ödemarken. De som överlevt och inte hade lämnat tron och hoppat av,²³ kan återfinnas i databasen <https://history.lds.org/overlandtravels/> 1847–1868, som inte bara anger namn, nationalitet, utan ofta också födelseplats, dessutom födelse- och dödsdatum samt har bevarade dagböcker och berättelser som skrivits av deltagarna.

Utah: Mormonarkivets grundare och kyrkans förste officiella historiker, dansken Andrew Jensen (1850–1941)²⁴ förde en alfabetisk förteckning (senare utvidgad) över danska, svenska, norska mormoner och deras ankomst till Utah.²⁵ Förteckningen är särskilt viktig för de skånska/svenska mormonska utvandrare, som har felskrivna namn, hem-

orter eller på annat sätt varit svåra att identifiera i det föregående nämnda materialet. Deras vidare öden är oftast väldokumenterade i skuldavtal (1877) samt i folkräkningen 1860, 1870, 1880, 1900 fram till 1940. Se även www.Ancestry.com som också har en del personfotografier. Härtill kommer de många pionjärkyrkogårdar, vars 132 miljoner gravstenar kan ses på <http://findagrave.com>, där inte minst kyrkogårdarna i Utah bevarat sina stenar. Därför är det alltså möjligt att återfinna och beskriva de allra flesta skånska och svenska mormoners bakgrund i Sverige, från och med 1852 även resan till Amerika och deras vidare öden.

De första skånska mormonresorna Köpenhamn–Utah 1852–1854 – och om hur en ko startade 36 års indiankrig i USA!

En religiös väckelse, vars huvudmål var att skicka sina anhängare till den andra sidan av jordklotet, borde haft problem med att upprätthålla sin organisation i hemlandet, speciellt som också ledarna reste iväg. Men tvärtomot tycks just resan till Amerika, som faktiskt ledarna själva visade var realistisk och uppnåbar för alla, ha varit en viktig magnet. För svenskarna var det nog också positivt att den allra första och lyckade mormonresan från Skandinavien i december 1852 leddes av en svensk, nämligen Johan Erik Forsgren. Hans efterträdare som »apostel» i Sverige från våren 1852, smedgesällen från Lund, Anders Wilhelm Winberg (1830–1909) lyckades under sommaren 1853 etablera Sveriges första missions- och utvandringsdistrikt i Skåne med Carl Johan Capson (1822–1901) som ledare av församlingen i Lund.²⁶ Men efter denna kraftanstängning lämnade både Winberg och Capson den 26 december 1853 Köpenhamn, denna gång med hela 719

deltagare. Efterträdaren som ledare av Skåne-missionen blev skräddargesällen Hans Pehrsson Lundbladh (1821–1868), boende på Rörsgöatan i Malmö.

Hur många svenskfödda som följde med Winberg och Capson via Kiel–Hamburg–Hull till Liverpool 1853–1854 är svårt att ange, men vi vet att det var minst 17 från Skåne bland de knappt 500 mormoner, som nådde Salt Lake den 5 oktober 1854. De hade rest mitt i kolerans tid och epidemin, som 1853 hade drabbat Skandinavien, härjade sommaren 1854 i hela Mississippi/Missouri-området. Den betydde mer än 200 dödsfall bland de skandinaviska mormonerna, innan man den 15 juni kunna lämna flodbrädden och bege sig mot väst ut över den stora prärien med 64 vagnar, dragna av oxar och med 128 kor i följe. Liksom alla andra följde man Platteflodens stränder genom Nebraska tills man i Wyoming passerade »civilisationens sista utpost mot väst», nämligen Fort Laramie, den 18 augusti 1854. Just här hade den amerikanska staten 1851 slutit en traktat med samtliga prärieindianer om fri passage för de »vitas» karavaner på vägen mot Kalifornien

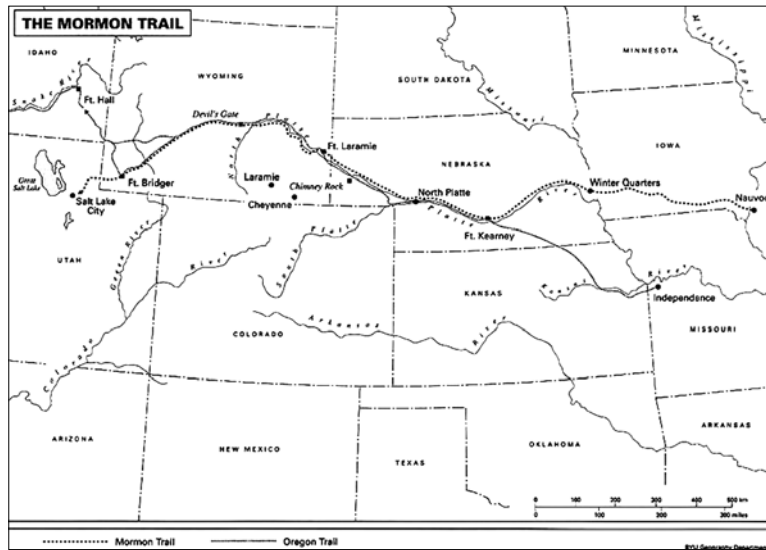
mot att samtliga indianstammar inte bara fick evig egendoms- och jakträtt på prärien mellan Missourifloden och Rocky Mountains, men också för de nästa kommande 50 åren varor och förnödenheter till ett årligt värde av \$ 50 000.²⁷ Just i dessa augustidagar väntade Sioux-indianerna otåligt vid Fort Laramie på att få leveranserna.

Allt detta tog deltagarna i den skånsk-danska karavanen, som just passerade, inte så tungt. Tvärtom skröt man senare om att man hade nerlagt 22 bisonoxar (utan lov). Under jakten hade dock en av mormonernas egna kor försvunnit och vandrat in i det stora indianlägret, där 1400 »rödskinn» väntade på mat och förråd. De var hungriga, sköt kon, stekte och åt den på plats. Kons ägare – vi vet inte om han var skånsk eller själländsk – krävde därefter, att den amerikanska militären skulle skaffa honom ersättning och straffa den som dräpt kon. Sorgligt nog gick klagomålet till en ung och oerfaren löjtnant, John L. Grattan (1830–1854), som marscherade ut med 30 soldater till indianlägret för att kräva ersättning hos hövding »Conquering Bear» (ca 1800–1854). Hövdingen, som var sioux-

Fort Laramie, Wyoming, sett från syd 1854. Här passerade den dansk-skånska mormonkaravanen 1854-08-18 dagen före episoden med den dräpta kon. Färglagd ritning i juli 1854 av major W.S. Ketchum som var knuten till fortet 1849–1857, men bortkommenderad just i augusti 1854.

Den ca 200 mil långa »mormon trail». Från höger mot vänster: staterna Iowa, Nebraska, Wyoming och Utah – samt floderna Mississippi, Missouri och Platte (utlopp New Orleans) samt Colorado och Green (utlopp Californiska Golfen). Den stora floddeleningen passerades i South Pass.

indianernas ledare, erbjöd generöst två hästar i byte för den skjutna kon, något som inte accepterades. Han vände därefter ryggen till löjtnanten och gick, men blev skjuten i ryggen av en amerikansk soldat. Det gjorde indianerna upprörda och de slog ihjäl alla soldaterna utom en som levde så länge att han kunde berätta vad som hänt. »Grattan massakern», som episoden kom att kallas av de vita, medförde att traktaten upphävdes och startade ett krig mot indianerna, som bara kan karaktäriseras som folk mord!

Den skandinaviska mormonkaravnen fortsatte dock, opåverkad av de blodiga händelserna den hade startat, och nådde 1½ månad senare Salt Lake City. Det vet vi därför att hela 20 berättelser och dagböcker från resans deltagare har bevarats, bland dem Winbergs och Capsons. De handlar mest om dagliga händelser och diskussioner som till exempel om amerikanska oxar bara förstod amerikanska men inte skånska, eftersom de var svåra att styra. Bara fem nämner i förbigående fallet med den dräpta kon och dessutom med inbördes motstridande versioner.²⁸

Tredje skånska mormonresan Köpenhamn–Utah 1854–1855

Hans Pehrsson Lundblad (1821–1868), vilken som tidigare omtalats, övertog ledningen av det skånska missions- och utvandrardistriktet efter det att Winberg och Capson hade rest till Amerika i december 1853, hade liksom sina föregångare flyttat runt i sitt arbete. Han var född i Hurva (Eslöv), var skröplig men hade arbetat som lantarbetare i

Hans Pehrsson Lundblad (Hurva 1821–Utah 1868) och Kjerstina Andersdotter (Blentarp 1821–Utah 1901) ledde den skånska missionen och utvandringen 1852–1854, men led under förföljelse i Malmö och gäld i Utah.

mellersta Skåne. Han gifte sig 1845 i Blentarps (Sjöbo) med Kjerstina Andersdotter (1821–1901) och de flyttade 1848 till Rör-sjöгатan i Malmö, där han blev skräddare. Tre döttrar, Johanna, Maria och Charlotta, döptes enligt kyrklig ritual, men efter sommaren 1852, då makarna mötte och döptes av Winberg, förändrades allt. Skräddarverkstaden omvandlades 1853 till andaktsrum, troligen besökt av färre kunder, men desto fler av dem som ville veta mer om hur man kom med mormonerna till Amerika. Dessutom fick Lundblad också »besök» av folk som både slog honom och förstörde husets rutor och inventarier. Hans klagomål till myndigheterna medförde dock bara, att han själv blev fängslad och förhörd om brott mot privata gudsförsamlingar.²⁹ Johanna (1846–1903), den äldsta dottern, berättade senare om hur barnen på våren 1854 måste skickas över till Köpenhamn till »goda människor» och att föräldrarna flydde från Malmö. Som de sista kunde hela familjen gå ombord på hjulångaren »Cimbria»,³⁰ som lämnade Köpenhamn den 24 november 1854 med 304 »heliga», varav 89 skånska med Peter Olsen Hansen (1818–1895) som reseledare och

»James Nesmith», Thomastown, Maine 1850. Det var med detta skepp som 51 skånska mormoner reste från Liverpool till New Orleans i januari–februari 1855. Daguerreotypi 1850, Library of Congress.

med kurs mot Fredrikshamn, där ytterligare 61 norrmän och 98 från Nordjylland anslöt.³¹

Det blev en hård resa för de 463 rese-närerna på den lilla hjulångaren på 136 brutoton, som hela tre gånger tvingades tillbaka på grund av storm i Skagerack. Till Hull anlände man först den 25 december, en månad senare än planerat. Förseningen medförde röra i den annars välfungerande kommandocentralen för mormonresor i Liverpool. Det framgår av överstrykningar och ändringar i de bevarade protokollen. Av den skånska gruppen fick 51 plats på »James Nesmith» med avgång den 7 januari 1855 och ankomst till New Orleans den 23 februari, medan 38, bland andra familjen Lundblad från Malmö, kom med skeppet »Charles Buck» den 17 januari med ankomst den 14 mars. Sett utifrån den tidens erfarenheter gick resan bra, bara 17 dog under tiden, varav 2 skånska barn.

Färden upp längs Mississippi och Missouri i kolerans tid blev mycket värre. De två resegrupperna åkte med hjulångarna »Oceana», »Michigan» och »Moses Greenwood» och fick utöver ytterligare 49 dödsfall också problem med finansieringen. Försäljarna längs flodsystemet, vars hamnorter var fyllda av resande, guldgrävare och mormoner, visade sig ta bra betalt för handkärror, kor, oxar och vagnar. Nästan 100 från det ursprungliga sällskapet hade därför inte råd att fortsätta utan måste finna arbete på plats. En stor del av dem kom aldrig vidare utan slog sig ner och bildade de första svenska och danska kolonierna i Iowa.³² Resten, häribland familjen Lundblad, fortsatte den 13 juni och nådde den 7 september slutligen fram till Salt Lake City, varefter de fortsatte till Sanpete County, som hädanefter blev den viktigaste skandinaviska bosättningen i Utah. Ankomsten blev en besvikelse som ett äkta par från Norge formulerade

När vi kom till den stora saltsjödalen fann vi ju inte, som vi hade blivit lovade, en paradises trädgård. Istället en dal utan ett träd, med låga törnebuskar och stora områden, som bara var vita av salt.

Detta kom knappast som en överraskning för reseledaren Peter Olsen Hansen, som själv hade lämnat Salt Lake City i oktober 1849 och anlänt till Köpenhamn sommaren 1850 för att överbevisa folk i Skandinavien om resor till »det nya Zion» i Utah. Många av deltagarna på resan hade trots alla strapatser sparat söndagskläderna för att kunna bära dem, när de kom fram till Guds eget land. Det avrådde reseledaren, eftersom det var både smutsigt och dammigt i Salt Lake City. Profeten, Brigham Young, var uppenbarligen inte en föreståndare i paradises trädgård utan en arbetsledare, som på Guds vägnar skulle anvisa var man skulle bo, arbeta och vem man skulle gifta sig med!

De skånska mormonernas vidare öden

Danmark var efter Storbritannien den näst största »leverantören» av mormoner till Utah med 17000, Sverige nr 3 med 10000. Vid folkräkningen år 1900 bodde fortfarande 9132 danskfödda, 7025 svenskfödda och 2128 norskfödda i Utah.³³ Staten var alltså i förhållande till befolkningsstorleken den främsta för danska immigranter och nummer fem för svenska. Alla var underkastade samma kyrka, vars enda och officiella språk var engelska, men under ytan fanns stridigheter om vem som skulle ha mest inflytande på lokalpolitiken och kulturen. Det resulterade i det så kallade »svenska upproret»³⁴ 1904–1906, där de svenskfödda, inte utan anledning ansåg att danskarna tillsammans med normännen stod för allt inflytande. Det kan ha varit ett eko från unionsupplösningen hemma i Norden, men medförde att flera av

de svenskfödda uteslöts på grund av överdriven nationalism.

Anders Wilhelm Winberg (1830–1908) från Skåne var stiftare och ledare av den gemensamma skandinaviska föreningen och redaktör för tidningen »*Bikuben*» (1876–1935), som trycktes på danska (=norska). Liksom flertalet tyckte han att det var opraktiskt att skandinaverna, vars familjer var ingifta med varandra på kors och tvärs, skulle dela sig i dansk-norska respektive svenska föreningar och stöttade därför exkommunikationen av svenska nationalister. På det hela taget blev Winberg en av de mest kända skandinaviska ledarna i Utah och nöjde sig för övrigt med två hustrur (båda svenska) och fem barn.

John Eric Forsgren (1822–1890) från Gävle var till en början framgångsrik. Han hörde till bland de allra första mormonerna och hade deltagit som officer i det amerikansk-mexikanska kriget, som 1848 hade inneburit, att hela den sydvästliga delen av Nordamerika, också Utah, hade blivit en del av USA, som därefter nådde fram till Stilla Havet. Om det också i övrigt var ett mått på framgång för en mormon, så hade han samtidigt sju *hustrur* (tre danska och fyra amerikanska) och så många barn att han inte själv kunde hålla styr på det. Det var i alla fall motiveringen, när han senare blev skild från flera av fruarna och under 1860-talet gick det snabbt utför. Istället mottog han uppenbarelser att han var den enda sanna profeten och blev till sist utesluten från mormonkyrkan 1879 på grund av »religiöst vanvett». Han återfanns död i januari 1890 och var då hemlös luffare. Hans gravsten erinrar också bara om att han deltagit i kriget mot Mexiko 1848.

Carl Johan Capson (1832–1901), tidigare trädgårdsmästare på Skönabäcks herrgård i Slimminge, blev 1854 detsamma hos profeten Brigham Young. Han fick ytterligare en

Carl Johan (Månsson) Capson, (Slimminge 1832 – Utah 1901) fotograferad omkr. 1890 av den svenske fotografen M. E. Peterson, Salt Lake City. Ancestry.com

skånsk hustru 1855, men lät hustrur och sina då 13 barn bli i Utah, när han 1882–1884 var missionär i Skåne. Väl hemma i Utah igen blev han en relativt välbärgad gårdsägare.

Hans Pehrsson Lundblad (1821–1868), skräddargesällen från Rörsgöatan i Malmö, blev däremot en mer typisk representant för de många svenskar och danskar som inte fick resan betald, såsom ledare och missionärer fick, utan reste på avbetalning. Efter att ha mist sitt ekonomiska grundlag som skräddare i Malmö, när han blev mormon, förvärrades ekonomin ytterligare av de många gånger han blev fängslad och fick betala stora böter. När han därefter, efter vad han själv berättat, flydde över Öresund och reste vidare till Amerika från Köpenhamn i november 1854,

skedde det på avbetalning. En skuld som var svår att klara. Barnen berättade senare i sina minnesskildringar om hur de svalt och måste tigga i Utah och att fadern slet ihjäl sig (han dog 1868) som olärd byggarbetare, medan modern vävde och sydde. Detta framgår klart av Liverpoolprotokollen, som vid betalningen på 145 pund för familjen Lundblad anger »P.E.F.» (= Perpetual Emigration Fund /»Den eviga resefonden«), en fond som ju skapats, när mormonkyrkan i oktober 1849 hade beslutat att starta det stora missionsfälttåget i Norden. Familjen återfinns i en tryckt översikt för åren 1850–1877 över personer som är skyldiga pengar till »Den eviga resefonden».³⁵ Boken innehåller omkring 30 000 namn på invandrare, alfabetiskt ordnade och efter ankomståret till Utah och som ännu inte betalt deras reseskuld. Härunder finner man familjen Lundblad, där änka och barn också efter låntagarens död häftade för skulden. Överhuvudtaget finner man i översikten ett mycket stort antal personnamn av danskt eller svenskt ursprung, invandrare som för generationer framåt blev »livegna» och måste arbeta med det arbete som bjöds för att omvandla ökenstaten vid den stora saltsjön till ett »paradis».

Guldet i Amerika och Australien

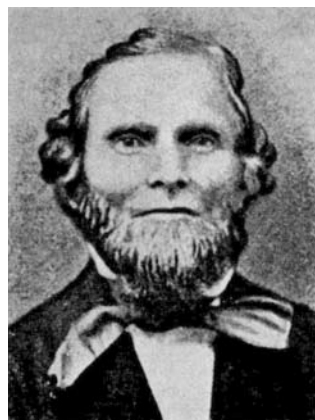
Nu kan man ju lätt tro, att utvandringen från början endast styrts av en amerikansk Gud, som visade vägen till paradiset. Men redan omkring 1850 spred sig nyheten över hela klotet om stora guldfynd i Australien och Kalifornien.³⁶ Guldgrävare, män som strömmade till från i stort sett alla resrouter, är dock långt svårare att få grepp om, jämfört med mormonerna som bestod av bofasta familjer. Då och då fanns berättelser i tidningarna hemma om de lyckosamma, till exempel om de tre som på sommaren 1853 vände tillbaka till Malmö med guldklumpar så stora

som kägelklot,³⁷ men det saknas grundläggande undersökningar om fenomenets roll för utvandringen. De australiska myndigheterna anslog 1861 att cirka 3 000 skandinaviska guldgrävare befann sig på guldfälten i Bendigo, lite norr om Melbourne i delstaten Victoria, varav hälften hade svenskt ursprung.³⁸ I Kalifornien växte den svenskfödda befolkningen på guldfälten vid Sacramento från 170 år 1850 till 669 år 1852 och 1354 år 1860.³⁹ Utöver det finns det spridda upplysningar om svenska guldgrävare som reste via Köpenhamn, bland andra fanns 19 guldgrävare (4 födda i Sverige) med på briggen »John» på 280 ton, en tur som den danske krigshjälten, kapten Richard Aschlund (1800–1863) lyckades genomföra från Köpenhamn till Melbourne på 71 dagar. Det finns ytterligare skepp Köpenhamn–Melbourne i Öresundstullräkenskaperna före 1857,⁴⁰ som kan jämföras med australiska ankomstlistor.⁴¹

Tullräkenskaperna kan som kuriosas också användas för att visa att Wilhelm Mobergs brigg »Charlotta» med Karl Oskar och Kristina ombord aldrig funnits. Av 382 skepp från Karlshamn, som åren 1850–1857 passerade Helsingör, korsade bara 3 Atlanten och i alla tre tillfällen var målet Rio Janeiro med träläst.

Den danska och svenska baptistutvandringen (1848–1873)

Långt innan guldfälten upptäckts och mormonerna dök upp på 1850-talet, hade baptisterna i Danmark vuxit sig starka. Trots motstånd hade samfund etablerats 1839–1840 i Köpenhamn, Aalborg, på Langeland och i Haraldsted vid Ringsted. Inbördes strider medförde dock, dels att den första gruppen baptister lämnade landet i mars 1848 och slog sig ned i Wisconsin, dels att missionen utvidgades till Sverige. I september 1848

Frederik Olaus Nilsson, (1809–1881), förste baptistföreståndare i Sverige, Vällersvik, Halland. Landsförvisad 1851.

reste den danske baptistledaren A. P. Førster (1819–1889) till norra Halland, där han döpte de första baptisterna och insatte Fredrik Olaus Nilsson (1809–1881)⁴² som föreståndare för den första baptistmenigheten i Vällersvik vid Frillesås (mellan Varberg och Kungsbacka). Nilsson, som var son till en skeppare på Vendelsö, hade själv som sjöman mött baptismen i New York, men drabbades nu av det svenska förbudet mot religiös verksamhet utanför statskyrkan och dömdes i juli 1851 till landsförvisning. I stället blev han pastor för församlingen i Köpenhamn, just vid den tidpunkt, när mormonerna infiltrerade och splittrade huvudstadens baptister. Detta och interna stridigheter pressade honom så till den grad att han, tillsammans med en större grupp meningsfränder från Ringsted, valde att resa till USA, där baptisterna redan vid den tidpunkten var det största protestantiska samfundet. I april 1853 reste Nilsson tillsammans med 98 själländska baptister (18 familjer) och 85 halländska (21 familjer) från Göteborg med barken »Jenny Pitts» och anlände till New York den 25 juni 1853 – danskarna med kurs mot Racine i Wisconsin, de flesta svenskarna mot Rock Island i Illi-

nois och några vidare mot Minnesota och Iowa.⁴³

Nilsson hade 1852, före resan, döpt sin efterföljare i Köpenhamn, den tidigare prästen i den svenska statskyrkan Anders Wiberg (1816–1887), som blev stiftaren och den egentliga organisatören av det svenska baptistförbundet. Det var han som stod bakom upprättandet av en hel rad baptistförsamlingar i Småland och norra Skåne efter 1857.⁴⁴ Danska baptistförsamlingsprotokoll, som berättar om utvandringen, finns bevarade från denna tid.⁴⁵ Motsvarande svenska finns endast bevarade i ett fåtal, men från domkapitelsprotokollen känner vi i alla fall till namn, bostadsort, födelseår och födelseort för 110 nordskånska och 47 småländska baptister.⁴⁶ Det fanns de som inte ville avsvärja sin tro

Baptisten Nils Lindberg (1817–1872) från Mölleröd vid Hässleholm och 2 av 6 barn på baptistbegravningsplatsen i Kiron, Stockholm township, Iowa. Findagrave.com

och därför tvingades till förhör och undervisning hos domkapitlen i Lund och Växjö och som dessutom fick sina barn tvångsdöpta. Även från andra delar av Sverige satte förföljelserna igång en väsentlig, men i litteraturen relativt obemärkt, baptistutvandring under 1860-talet.⁴⁷ Att detta också gällde Skåne är trädgårdsmästaren Nils Lindberg (1817–1872) från Mölleröd i Finja (Hässleholm) en god representant för. Efter att ha blivit förhörd i Lund och fått barnen tvångsdöpta, lämnade han Finja den 7 maj 1866 för att med hustru och fyra barn och andra familjer från trakten resa till Nordamerika. Tillsammans med 847 andra, huvudsakligen skånska och småländska passagerare, lämnade de Göteborg för resa till New York. En stor del av gruppen for till de nyupprättade baptistkyrkorna i Wisconsin, Minnesota och Iowa. Det gjorde också Nils Lindberg, som dog den 30 april 1872 och fick sin gravsten på baptistkyrkogården Kiron, Stockholm township i Crawford County, Iowa.⁴⁸ I förbindelse härmed är det dessutom intressant att Lindberg och hans trossyskon reste med det sista passagerarfartyget direkt från Göteborg till USA och det berodde på att den planlagda resan via Köpenhamn hade avlysts!

SS Mauritius' – och *SS Ottawas* avgångar från Göteborg och Köpenhamn sommaren 1866 och skyddslagstiftningen för utvandrare

SS Mauritius var ett brittiskt ångfartyg, som normalt färdades på Australien. Vid avgången från Göteborg den 6 juli 1866 hade fartyget 853 passagerare eller mer än dubbelt så många ombord som de 412, som egentligen var tillåtet efter skandinaviska skeppsningsregler. Anledningen var att många av resenärerna, huvudsakligen svenskar, hade strandat i Köpenhamn på väg via Hamburg–

Hull–Liverpool till New York, eftersom utvandrarkvarteret i Liverpool hade förklarats i karantän sommaren 1866 på grund av kolera. De skulle istället transporteras direkt till New York via Göteborg.⁴⁹ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning skrev förfärat om vimlet på kajen. Om de många gamla gubbar, gummor, medelålders och barn, som nu lockades till Amerika och säkert »skola få anledning till bitter ånger». Det var därför absolut nödvändigt att den svenska regeringen vidtog regler som kunde trygga »svenska emigranternas rätt gentemot de utländska kompanier, som gjort utvandrarnas befordring till Amerika uteslutande till en vinstgivande affär».⁵⁰ SS Mauritius' avgång från Göteborg resulterade i övrigt, precis som tidningen hade krävt, 1869 i en utvandrarskyddslag, som skulle reglera skeppens storlek och inrättning på den transoceaniska routen, men som inte fick någon betydelse, eftersom inga passagerarskepp till en främmande världsdelen kom att avgå från en svensk hamn efter 1866.⁵¹

SS *Ottawa*, som lämnade Köpenhamn den 15 augusti samma år och ankom till New York den 6 september, blev däremot det första ångfartyg, men inte det sista, som avgick från Danmark direkt till Amerika. Det är knappast fel att säga att den avgången var en av sommarens stora händelser. Bara i Köpenhamn lär 15 000 ha besökt skeppet och det var inte många tidningar i Skandinavien, också i Göteborg, som inte hade långa lovprisande inlägg och en massa annonser om den stora händelsen. En fast fjortondagarsfärd, som skulle innebära minst fyra fartyg konstant igång! Namn, avgångstider, priser för dessa fyra skepp omtalas också i annonserna, som omväxlande kallade den nya linjen Göteborg–New York eller Köpenhamn–New York, allt eftersom vilket land man annonserade i.⁵²

Färden blev dock inte så framgångsrik som det var tänkt, trots att det nybyggda

skeppet hade backats upp i de nordiska tidningarna. Fartyget var inrättat till 600 passagerare, men endast 97 danskar och 15 skåningar gick ombord i Köpenhamn, 22 svenskar i Göteborg och 20 norrmän i Kristiania. Alltså tillsammans 154 betalande passagerare eller en fjärdedel av det planerade antalet och ändå hade man i biljettpriset inkluderat fri transport till och jord i en stor skandinavisk (?) koloni i Florida. Så få skapade panik hos sällskapet för den nya linjen »*The American Emigrant Aid and Homestead Company*», ett sällskap som utöver amerikanska delägare, alla av svenskt eller danskt ursprung, också finansierades av Köpenhamns grosshandlare och moraliskt stöttades av den danska regeringen, som gärna såg Köpenhamn som centrum för den nordeuropeiska Atlantrafiken. När det inte ens efter den enorma presskampanjen dök upp fler passagerare, försökte man råda bot på det blivande underskottet genom att erbjuda överfart på avbetalning för ytterligare 227 »gratister», som enligt samtida berättelser från de betalande passagerarna tydligen inte hade varit »Guds bästa barn».

Vid ankomsten till New York var dock alla lika. Sällskapet bakom »*Ottawa*» hade redan innan stoppat betalningarna och där fanns inga pengar till hamnavgiften, besättningens hyra och förhyrning av skepp. Landområdena och kolonin i Florida hade ingen hört talas om och i villervallan på kajen i New York såldes hela »partiet» med 381 skandinaviska utvandrare mot provision till en invandraragent från Missouri. Skandinaverna kunde därefter välja mellan att köpa jord till överpris i Missouri eller Florida eller arbeta som järnvägsarbetare.⁵³

När nyheten nådde fram till Skandinavien avlöstes entusiasmen av vrede där hemma. »*Ottawas*» passagerare omtalades som »vita slavar», som skulle avlösa de svarta, som blivit fria efter borgarkrigen. Stämningen bland

SS »Ottawa«s avgång som första ångfartyg med endast 97 danska och 15 skånska utvandrare från Köpenhamn 15 augusti 1866 firas av tusentals köpenhamnare. »Illustreret Tidende«, Köpenhamn, årgång 7, nr 361.

folk och tidningarna tvingade därför regeringarna i Danmark och Sverige-Norge till att skärpa skyddslagstiftningen för utvandrare. En lagkommission tillsattes, man gjorde studiebesök i Hamburg och antog i Danmark en lag i maj 1868 och i Sverige i april 1869. Härefter skulle det föras skepps- och passagerarlistor i Norden och alla skepp, som avgick direkt från en skandinavisk hamn till en hamn i främmande världsdal, kontrolleras. I praxis gällde det bara Köpenhamn. Nu skulle man ju kunnat tro att den katastrofala »premiären» skulle ha verkat avskräckande, men i verkligheten kom en sjättedel av den svenska utomeuropeiska utvandringen, både till USA och övriga världen åren 1868–1873, att försiggå med ångfartyg direkt från Köpenhamn eller indirekt via Köpenhamn–Hamburg eller via Köpenhamn–Hamburg–Liverpool.

Med ångbåt direkt från Köpenhamn till New York åren 1868–1873

Mormonutvandringen via Köpenhamn blev från mitten av 1860-talet mindre dominerande, inte för att det blev färre mormoner som

utvandrade och samlade sig från hela Skandinavien just i Köpenhamn, utan för att det blev långt fler »vanliga» utvandrare. Orsaken till detta var, dels den väldiga ekonomiska växt som kom att präglade USA efter inbördeskrigets slut 1865 och i åren fram till den världsomspännande krisen från 1874, dels de stora möjligheter som erbjöds invandrarna, men också och kanske först och främst att ångbåtar och ångtåg nu ersatte segelfartygen. Det gynnade särskilt Köpenhamn. Med undantag för 1866 var Köpenhamn och Bergen de enda städer i Skandinavien som 1869–1874 erbjöd fast direkt passagerartrafik till New York. Efter årtiondens massiva utvandring från Tyskland och Storbritannien följde nu Skandinavien som ett intressant marknadsområde. Det gällde både tyska, brittiska och amerikanska rederier, som hade Köpenhamn som utgångspunkt med matarlinjer från Göteborg och Kristiania.

North American Lloyd, ett amerikanskt ångbåtsrederi, som hade grundats 1866, genomförde mellan den 16 april 1869 och den 11 maj 1870 sammanlagt nio avgångar med sju olika skruv- och hjulångarfartyg och transporterade 2834 svenska och 1888 danska passagerare.⁵⁴

Det brittiska *National Line*, som stiftats i Liverpool 1863, hade bara två avgångar i april 1870 och 1871 med skeppet »*Denmark*», men medförde ändå 1429 svenska och 581 danska passagerare.

Slutligen fortsatte *Baltischer Lloyd*,⁵⁵ ett tyskt rederi stiftat 1870 i Stettin, med en Amerikalinje från Stettin via Köpenhamn, men medförde på sina fjorton avgångar, mellan den 16 juni 1871 och den 23 maj 1874 med fem olika skepp, såvitt kan ses endast 200 svenska mot 2680 danska passagerare. Rederiet är idag mest känt för att dess nyaste Amerikaskepp, ångfartyget »*Thorwaldsen*» var den första stora Amerikabåt som förläste. Fartyget, som kommit 50 sjömil ur kurs, gick

på grund vid Hallands Väderö den 4 april 1873 på väg från New York till Köpenhamn och i oktober samma år blev det upphugget vid Torekov.

Som Tabell 2 visar, var det en mindre del av den samlade svenska utvandringen som gick via Köpenhamn 1868–1873 och därigenom undandrog sig svensk kontroll och registrering. Största delen reste med skepp från Göteborg till Hull och vidare från Liverpool och fortsatte på samma sätt även 1874–1914. Men utöver dem reste alltså 15 % av den sammanlagda mängden transoceaniska utvandrare från Sverige åren 1868–1873 via Köpenhamn, antingen direkt till New York eller indirekt via Hamburg till USA eller andra destinationer. Det är riktigt många, dels för att de inte finns som registrerade utvandrare från Sverige, dels för att allt tyder på att de framför allt kom från Sydsverige. I en kommande artikel vill jag undersöka de utvandrare som åren 1874–1914 reste via

Köpenhamn, deras ursprung, destinationer och resemönster.⁵⁶

Sammanfattning

Denna artikel om utvandringen från de skånska landsdelarna via Köpenhamn åren 1852–1873 är en första del, som kommer att följas av en andra, som behandlar den transoceaniska utvandringen via Danmark från Skåne, Halland, Blekinge samt de södra delarna av Småland från 1874 och fram till 1914. För båda artiklarna gäller att en sedvanlig litteratur- och forskningspresentation utelämnats på grund av att ämnet inte har behandlats tidigare eller i alla fall berörts mycket perifert av andra forskare. Den ringa litteraturpresentationen ersätts istället av en större introduktion om grundläggande källmaterial från de många länder som utvandrarerna passerade på sin långa resa. Det gäller både det mycket rika arkivmaterial som idag finns

Tabell 2. Svenska utomeuropeiska utvandrare från Köpenhamn 1868–1873.

	(1868)	1869	1870	1871	1872	1873	1868–1873
A Direkt Köpenhamn–New York	0	1 526	914	136	57	39	2 672
AB + Registrerade i Göteborg	0	1 808	396	324	0	0	2 528
C Svenska mormoner	201	216	80	233	228	318	1 276
D Indirekt via Köpenhamn	(1 270)	3 174	1 355	1 161	1 568	1 063	9 591
Summa svenskar via Köpenhamn	(1 471)	6 724	2 745	1 854	1 853	1 420	16 067
E Totalemigration från Sverige till USA	(21 472)	32 050	15 430	12 985	11 838	9 486	103 261

A: 1868 inom parentes, eftersom Köpenhamns Polismyndighets passagerarlistor först börjar den 1 maj 1868, resten avser hela åren, Göteborgslistorna börjar den 1 april 1869

AB: Utvandrare registrerade i Göteborg som resande via Köpenhamn, men som INTE är registrerade i Köpenhamnslistorna. Det rör sig huvudsakligen om matarlinjer 1869–1873 Göteborg–Köpenhamn, som korresponderade med de direkta avgångarna Köpenhamn–New York

C: 1868, 1872–1873 finns egna mormonskeppslistor, 1869–1871 ingår de i Köpenhamns polismyndighets listor (därför satt inom parentes)

D: Från Köpenhamn via annan europeisk hamn, typ Hamburg–Hull–Liverpool till USA, Hamburg till annan destination

E: Utvandrartal från Gösta Lext: bilaga 1, s. 347, siffrorna på totalmigrationen hämtade från: Gustav Sundbärg: Emigrationsutredningen. Bilaga XX, s. 110

Men Gustav Sundbärg anger beträffande talen: »Att de i allmänhet äro något ofullständiga, är redan förut antydt, i det här ofvan för samtliga sextio åren (1851–1910) beräknas, att något mer än 100 000 personer utvandrat *utöfver* dem som upptagas i vår officiella statistik»

på nätet rörande svenska mormoners utvandring och senare öden, och det mera anspråkslösa och obehandlade material angående de svenska guldgrävarens och baptisternas resor till främmande land. Här saknas fortfarande till stor del digitaliserade källor, offentliggjorda på nätet, och det har inte varit möjligt inom ramen för denna artikel att gå igenom det omfattande material som finns på papper i en lång rad arkiv i olika länder. På flera ställen anvisas dock vägar till relevanta arkiv för såväl släkt- som migrationsforskare.

Trots att det saknas en samlad överblick över samtliga guldgrävare, baptister och vad som skulle kunna kallas »vanliga» utvandrare, som reste via Köpenhamn 1858–1873, är det dock möjligt att bidra till den årlånga diskussionen i svensk emigrationsforskning om orsaken till början på den utomeuropeiska utvandringen från Sverige. Valet har stått mellan religion, ekonomi eller – mest frekvent – svält och hungersnöd.

Utgår man från den transoceanska utvandringen från de skånska landskapen så som framlagts i det föregående, är det inget tvivel om att starten beror på de religiösa väckelserna, mormoner, baptister som med stor kraft spred sig på 1850-talet och i början av 1860-talet. Bägge väckelserörelserna var både organiserade och understödda ekonomiskt från USA och särskilt för mormonerna var det en religiös plikt att utvandra, medan baptisterna hellre syntes att vilja utvandra till ett land, där deras religion var en självklarhet. Spänningen mellan ett Danmark med religionsfrihet och ett Sverige med religions tvång märktes naturligtvis starkast runt Öresund och innebar att religiösa »avvikare» från Skåne utan problem kunde fly till Köpenhamn. Här, utanför den svenska polisens myndighetssfär, kunde man samla krafter och utan hinder fortsätta resan över Atlanten till meningsfränder i USA.

Helt naturligt har också den ekonomiska

aspekten spelat en roll för de »omvända», som oftast kom från samhällets lägre klasser. De flydde inte bara från religiöst tvång utan också från fattigdom, skulder och social olikhet och, som de hoppades, till bättre villkor, när resan avbetalats. Däremot är det inget som tyder på att de reste på grund av missväxt och hungersnöd, i alla fall inte i de skånska områdena. Det är riktigt att utvandringen från Sverige ökade kraftigt 1868–1873 och att det var hungersnöd i vissa delar av Nord-sverige 1866–1867, men den kraftiga ökningen av utvandrantalet omkring 1868 omfattade *alla* de nordeuropeiska länderna, inte bara Sverige. De andra landen hade inte svältkatastrofer utan tvärtom relativt goda tider, som gav utvandrarerna råd till att resa till områden, som före världskrisen 1873, hade ännu kraftigare högkonjunktur. Särskilt gällde det USA, som i åren efter borgarkrigens slut 1865, upplevde början på en oerhörd ekonomisk och arealmässig expansion, vilken i det långa loppet gjorde landet till en stormakt. Härtill kommer att både Europa och USA vid denna tid genomgick en helt revolutionerande utveckling på trafik- och teleområdet. Ångkraft och telegraf gav nya rese- och kommunikationsmöjligheter och en start på globaliseringen, både ekonomiskt och kulturellt.

Sett i större sammanhang är den transoceanska utvandringen från de skånska områdena 1852–1873 bara en liten del av den stora folkvandringen från Nordeuropa, som med stor kraft kom igång i mitten av 1800-talet. När fältet dessutom inskränkes till en mindre del av den svenska utvandringen, den som utgick via Köpenhamn, tycks undersökningsområdet bli ytterligare begränsat. Men utöver att ge släkt- och migrationsforskare nya sökvägar, synes det viktigt att en forskning över Öresund ger bättre möjlighet för varje lands forskare att släppa egna nationella spår och spegla sina egna uppfattningar och eventuella

»trossatser» i ett annat lands resultat. Detta så mycket mer som den skånska utvandringen via Köpenhamn egentligen handlar om både Danmarks och Sveriges historia.

Summary

This is the first of two articles in which Henning Bender deals with the trans-oceanic emigration of Swedish emigrants via Copenhagen during 1852–1873. He has used sources which have hitherto been neglected in this kind of research, namely the huge digitalized archives about emigration of the Swedish Mormons and the less abundant digitalized archives about the Swedish Baptists and the Swedish gold diggers. His results show that many of those who emigrated via Copenhagen during the years 1858–1873 were Mormons and Baptists, motivated by religious faith. In Sweden it was a crime to deviate from the established church. It was easy for Mormons and Baptists in southern Sweden to escape to Copenhagen and from there make their way to USA. Their emigration was organized from the USA.

His next article deals with the period 1874–1914.

Noter

¹ Statens institut för kommunikationsanalys (SIKA) 2007:1.

² Henning Bender: Indvandringen til Bornholm fra de skånske landsdele og Småland 1850–1920, ALE nr. 3 (Lund 2012).

³ »Norsk-Amerikanske Dampskibslinie» seglade 1870–1876 med 6 norska skepp Bergen–New York och transporterade dessa år 8 622 passagerare www.norwayheritage.com

⁴ Birgit och Henning Bender: Återfunna svenska utvandrare. Med Malmö i Minnet, s. 85–96, Malmö Stadsarkiv 2003.

⁵ Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Himmerland og Kjær Herred 1850–1879. Til Guds eget land! Fra Himmerland og Kjær Herred 2013, s. 52 ff (Aalborg 2013).

⁶ Owe Samuelsson: Sydsvenska baptister 1857–1862. Religionsbestämmelser, s.16–31 (Lund 1998).

⁷ Øresundstolden 17.09 1850, nr. 6228 www.soundtoll.nl

⁸ William Mulder: Homeward to Zion. Mormon Migration from Scandinavia, s. 38–39 (Minneapolis 1957).

⁹ Antalet svenskfödda i »Folketællingerne» för Nordsjälland 1845, 1850 og 1860 (Frederiksborg og Københavns amter) var respektive 1.632, 2.781 og 2.970. se www.ddd.dda.dk

¹⁰ Svenskt Biografiskt Lexikon, Band 18 (1969–1971), s. 135 (art. Av Bror Olsson).

¹¹ Aftonbladet 1853-06-23, s. 3, spalt 1 <http://tidningar.kb.se/>

¹² Aftonbladet 1853-07-22, med hänvisning till omnämnde i Malmö den 16 juli 1853.

¹³ Gustav Sundbärg, Bilaga iii, V. Statistiska uppgifter, s. 51 (1910).

¹⁴ ArkivDigital innehåller bl.a. samtliga svenska kyrkoarkiv, supplerat med den indexering Ancestry.com har.

¹⁵ Husförhörlängder för Kyrkheddinge (1854–1858) och Slimminge (1851–1856). Utflyttningslistorna i Södra Sveriges demografiska databas har inte givit bättre resultat i denna fråga.

¹⁶ Malmö Stadsarkivs ämbetsarkiv, D II ac:113. Bertil Rantoft: Emigrationen från Malmö till Nordamerika 1865–1914. Alfabetiskt namnregister över emigranter från Malmö.

¹⁷ Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Himmerland..., s. 57 ff., samt »The journey is the reward» på <http://user.xmission.com/~nelsonb/reward.pdf> samt »Tracing Scandinavian Latter-day Saints» på <http://user.xmission.com/~nelsonb/scand.html>

¹⁸ DRA. Københavns Politi, 3. inspektorat 1872–1894. Skibsekspeditioner vedr. mormonudvandringen, samt nærmere på <http://henningbender.dk/emigration> nr. 66.

¹⁹ I Ancestry.com se www.germanroots.com/hamburg.html

²⁰ Ronald G. Watt and Kenneth W. Godfrey: Old 42. The British and European Mission Headquarters in Liverpool, England, 1855–190. Mormon Historical Studies, Vol. 10, No. 1 (2009).

²¹ Henning Bender: Kønsskifte på Atlanten, Siden Saxo, 13. Årg. No. 2, 1996, s. 12–21

²² <http://mormontrails.org> – »Mormon Trail» har sedan 1976 varit ett nationellt minnesmärke i USA.

²³ 1862 lämnade 330 danska mormoner tron och slog sig ner i sydvästra Iowa och bildade danska bosättningsar, Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Himmerland...s. 62–63 (2013).

²⁴ Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Vendsyssel 1838–1868, s. 71 (2015).

²⁵ »Scandinavian Bibliography» I »The journey is the Reward», s. 689–771 – se note 17.

²⁶ Ester Højbjerg: Asta Ellina Lundberg, s. 27–29. Capson förestod Sveriges förste mormonförsamling på

Skönabäck i Slimminge vid Skurup, där fadern Måns Jönsson Capson (född i Veberöd) hade varit ladugårdsfogde. Det märkliga namnet »Kapson» eller »Capson» berodde på att Måns hade tjänat på gården **Kap** Djurslöv (Kapagården=Djurslöv nr 3) i Tottarp väster om Stafanstorps (Ortnamnsregistret, Skånsk ortnamnsdatabas, Tottarp, Bara h., Malmöhus län).

²⁷ Horse Creek Treaty, 19. September 1851.

²⁸ Poul N. Beck: *The first Sioux War*. Chap. 3, s. 40–58 *The Grattan Fight »a piece of foolishness»*, (University Press of America, Lanham, Maryland 2004). Anders Winberg berättar en helt annan historia. Se <https://history.lds.org/overlandtravels/companies/227/hans-peter-olsen-company-1854-/A.W.Winberg>

²⁹ ArkivDigital, husförhörslängder Hurva, Blentarp, Sövde och Malmö Caroli, samt Malmö Länsfängelse 1853 och 1854.

³⁰ Hjulångaren »Cimbria», som blev byggd 1852, hör än idag till de mest populära skeppsvraken. Den ligger på 20 meters djup mellan Helsingör och Helsingborg, där den sjönk den 14 oktober 1858 efter sammanstötning med hjulångaren »Skåne» från Malmö.

³¹ Fördelat på »konferencer». Köpenhamn 92; Skåne 89; Bornholm 7; Lolland-Falster 37; Fredericia 77; Island 2 – samt från Frederikshavn: Aalborg 39; Vendsyssel 59 och Norge 61.

³² Henning Bender: *Den oversøiske udvandring fra Himmerland*, s. 62–63 (2013) där det anslås att mellan 20–30 % av mormonerna »hoppade av». Matteson: *Mormon Influence on Scandinavian Settlement in Nebraska i On Distant Shores*, pp. 309–336, ed. Henning Bender (Aalborg 1993).

³³ Historical Census Browser US – <http://mapserver.lib.virginia.edu>

³⁴ W. Mulder: *Homeward to Zion*, p. 251–252 (Minneapolis 1957).

³⁵ »Names of Persons indebted to the P.E.Fund for 1850 to 1877 inclusive (Namn på personer som är skyldiga pengar till PEF åren 1850–1877), finns i digital form på <https://archive.org>

³⁶ Ulf Beijbom: *Guldfeber*. En bok om guldrusherna till Kalifornien och Klondike (1979), en mycket underhållande, men inte analyserande bok, som bygger på minnen.

³⁷ Aftonbladet 1853-07-22.

³⁸ James Jupp: *The Australian People*, s. 252 ff. (2001).

³⁹ State census for California 1852, Federal census 1850 and 1860. Ancestry.com

⁴⁰ Soundtoll Registers online, <http://soundtoll.nl>

⁴¹ Victoria, Australia, Inward Overseas Passenger Lists, 1839–1823. Ancestry.com

⁴² David Jessup: *F.O. Nilsson and the Swedish Baptists* (Minneapolis 2011).

⁴³ Henning Bender: *Udvandringen fra Ringsted Kommune til USA 1848–1914* (Ringsted 2014).

⁴⁴ Owe Samuelsson, a.a. s. 43 (Lund 1998).

⁴⁵ Henning Bender: *Udvandringen fra Vendsyssel* s. 73–74 (2015). Skånes Arkivförbund, Kristianstads Baptist Församling 1857 ff. har inte undersökts. Det är den enda som går så långt tillbaka.

⁴⁶ Owe Samuelsson, a.a. s. 243–246 »Förteckning över till Lund Inkallade Baptister», och »Baptister i Sunnerbo», samt talrika hänvisningar till familjen Lindberg från Finja, härunder s. 202.

⁴⁷ Hans Norman: *From Nerike to Wisconsin. Emigration of Baptists from 1868 to the 1920s*, *Swedish-American Historical Quarterly* (Chicago, July 1998).

⁴⁸ www.findagrave.com

⁴⁹ Gösta Lext: *Studier rörande Svensk Emigration till Nordamerika 1850–1880*, s. 226–227, 264–267.

⁵⁰ Citat från Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1866-06-02 i Aftonbladet 1866-06-04.

⁵¹ Gustav Sundbärg: *Emigrationsutredningen*. Betänkande, s. 646 (Stockholm 1913).

⁵² Stort sett alla tidningar i Norden hade i juli–september 1866 upp emot 20 annonser och redaktionella inslag om direktförbindelsen Köpenhamn–Göteborg–New York med SS Ottawa. Se exempelvis Gösta Lext: s. 264–265, eller »Illustreret Tidende» i Köpenhamn.

⁵³ Wilhelm Sommer: *Den saakaldte Ottawahistorie upartisk belyst* (København 1866). Sommer var själv passagerare på »Ottawa». Talrika klagobrev avtrycktes i danska, norska och svenska tidningar oktober–december 1866.

⁵⁴ North America Lloyd (The Rutgers American Line) seglade 1869–1870 på routen Köpenhamn–New York med de amerikanska ångbåtarna *Ariel*, *Northern Light*, *Ocean Queen*, *Guiding Star*, *Fulton*, *Santiago de Cuba*, *Rising Star*.

⁵⁵ Baltischer Lloyd – eller »Stettin-Amerikanische Dampfschiffahrts AG» hade en hel rad helt nybyggda (1871–1873) Amerikaskepp på routen Stettin–Köpenhamn–New York: *Humboldt*, *Franklin*, *Thorwaldsen* og *Ernst Moritz Arndt* (samt de chartrade *Bladworth* og *Jason*). *Franklin* blev i oktober 1871 satt i karantän i New York efter att 140 hade dött av kolera under resan. *Thorwaldsen* forliste genom att gå på grund vid Hallands Väderö 1873. Dålig image, brist på kunder samt olönsamma laster (lantbruksvaror) från Stettin, medförde, att sällskapet gick i likvidation 1874, de.wikipedia.org/wiki/Baltischer_Lloyd, samt Dagens Nyheter 1873-05-02, s. 2.

⁵⁶ Av 16.067 svenske utvandrare via Köpenhamn 1868–1873, tog de allra flesta sig till USA (15.576), men små grupper reste till andra destinationer: Canada 144; Brasilien 135; Australien 103; New Zealand 102 och Argentina 7. Dessa utvandringsmål kommer att behandlas i hela periodens sammanhang i nästa artikel.

Övers. från danskan av Birgit Bender

Käll- och litteraturförteckning följer efter del 2.